

BADIY ADABIYOTDA QUSHLAR OBRAZINING AN'ANAVIY TIPLARI

Moxicehra Muxammadiyeva

ToshDO‘TAU tayanch doktoranti

E-mail: muhammadiyevamohichehra@gmail.com

nnotatsiya: Ushbu maqolada qushlar obrazining adabiyotimizdagi ahamiyati haqida so‘z yuritiladi. Olimlar tomonidan keltirilgan ta’riflar o‘zaro qiyoslanadi va xulosa beriladi. Qushlar an’anaviy uchta tiplarga ajratiladi, har bir tipga misollar keltiriladi.

Kalit so‘zlar: *ramz, tip, lochin, qaldirg’och, majoz, humo, to’ti, oqqush, qarg’a, boyo’g’li, allegoriya*

ТРАДИЦИОННЫЕ ТИПЫ ОБРАЗА ПТИЦ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация: В данной статье рассматривается значение образа птиц в нашей литературе. Сравниваются определения, приведённые учёными, и даются выводы. Птицы делятся на три традиционных типа, для каждого типа приводятся примеры.

Ключевые

слова: *символ, тип, сокол, ласточка, метафора, хуло, попугай, лебедь, ворона, филин, аллегория*

TRADITIONAL TYPES OF BIRD IMAGERY IN FICTION

Annotation: This article discusses the significance of the image of birds in our literature. Definitions provided by scholars are compared, and conclusions are drawn. Birds are classified into three traditional types, with examples given for each type.

Keywords: *symbol, type, falcon, swallow, metaphor, humo, parrot, swan, crow, owl, allegory*

Adabiyot insoniyatning ma’naviy merosidir. Unda tabiat hodisalari, hayvonot olami, inson kechinmalari va orzu-umidlari badiiy tarzda aks etadi. Tabiat obrazlari ichida qushlarning o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi. Qushlar qadimdan inson qalbi va hayotining ramziy ifodasi bo‘lib kelgan. Ularning uchishi erkinlikni, sayrashi esa qalb izhorini ifodalagan. Shu boisdan ham qushlar obrazi Sharq mumtoz adabiyotidan tortib, xalq og‘zaki ijodi va jahon adabiyotigacha keng qo‘llanib kelmoqda. Qushlarning turli xil obrazlari inson ruhiy olamining turfa qirralarini ochib beradi. Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Fariduddin Attor kabi mutafakkirlar ijodida qush obrazlari keng o‘rin egallagan. Shuningdek, Alisher Navoiy lirikasida bulbul va gul obrazlari asosiy ramzlardan hisoblanadi. Bulbul – oshiq, gul esa ma’shuqa sifatida talqin qilinadi. Bulbulning sayrashi va nolasi oshiqning sevgida chekkan iztiroblarini ifoda etadi. Gul esa go‘zalligi, rang-barangligi va hidi bilan oshiq qalbini rom etadi. Bu ikki obraz orqali shoir ishq falsafasini chuqur yoritadi. Biz adabiyotdagi an’naviy qush obrazlarini quyidagi tiplarga ajratishimiz mumkin.

1. Erkinlik va orzu ramzi sifatidagi qushlar

Qushlarning osmonda parvoz qilishi inson uchun eng ulkan orzu – ozodlik va erkinlikni ifodalaydi. Ko‘plab adabiyotlarda qushlar insonning orzularini ifodalaydigan timsol sifatida tasvirlangan. Insonlar qadimdan qushlarning osmonda erkin parvoz qilishiga havas bilan qarashgan.

Lochin – yitqich qush. U tezligi va kuchi bilan erkinlik ramzi hisoblanadi. Turk xalqlari folklorida lochin erkin ruh va jasorat timsoli sifatida ko‘p uchraydi. Lochinning serviqor ulkan ko’rinishi va balandparvozligi asosida Qaqnus, Humo, Semurg’ kabi mifologik qushlarning obrazi yaratilgan. U yirtqich qush bo’lsa-da

ertak va afsonalarda epik qahramonga homiylik qiluvchi, unga yo'l ko'rsatuvchi hamrox sifatida gavdalantirilgan.

*Meni bilsang Qo'ng'irotlarning og'asi,
Boshimda bore di zardan jig'asi.
Yoz bo 'lsa yaylovim Amu yoqasi,*

Meni bilsang Qo'ng'irot elining to'rasi.

*Ko'kqamish ko'lidan suqsur uchirdim,
Suqsurni izlagan lochin bo'laman¹.*

Alpomish Lochinning baquvvatligi, boshqa qushlarga nisbatan kuchli ekanligiga ishora qilib o'zini Lochinga o'xshatadi. Shuningdek, xalq o'lanlarining birida xalqning mard va jasur yigitlari Lochinga qiyoslanadi va ular o'z yorlarini, Vatanlarini yovlardan qo'riqlashiga ishora qilinadi:

*Baland-baland tog'larning qori bo'lar,
O'ngirida burgut, lochin sori bo'lar.
O'lanchilar manmansirab kerilmaydi,
Er og'asi – mard yigitning ori bo'lar².*

Qaldirg'och – bahor va yangilanish bilan bog'liq bo'lib, uning qish fasli tugashi bilan qaytib kelishi umid va orzularning amalga oshishidan darak beradi. Navoiy g'azallaridan birida qaldirg'och oshiqning beqaror ko'ngliga qiyos qilinadi:

*Qaldirg'och misol aylabon ko'nglum parvona,
Har dam uchib qaytib kelur, yor dargohiga³.*

¹ Madayev Omonilla, Sobitova Tojixon. Xalq og'zaki poetik ijodi. – Toshkent: Sharq, 2010. – B. 190.

² O'sha asar. – B. 176.

³ Alisher Navoiy. G'azaliyot, - Toshekent.: Fan, 1980. B. 212.

Bu yerda qaldirg‘ochning parvozi oshiqning beqarorligi, ammo sevgilisiga qaytishi esa sadoqatini anglatadi. Cho‘lponning “Qaldirg‘och” deb atalgan she’ridan parchada u ozodlik ramzi sifatida tasvirlanadi:

Qaldirg‘och qaytdi, bahor ham yetdi,

Ko ‘nglimda uyg‘ondi umid gullari.

Uch, ey qaldirg‘och, osmonga qarab,

Ozodlik yo ‘lidur sening parvozlaring⁴.”

Humo qushi – sharq afsonalarida baxt va ezbilik olib keluvchi qush sifatida ulug‘lanadi. U inson qalbining pokligi va yuksak orzularining ifodasi hisoblanadi. Humo qushi Sharq xalqlari folklori va afsonalarida baxt, saodat va yuksak martaba timsoli sifatida tasvirlangan. Rivoyatlarga ko‘ra, Humo qushi osmonda uchib yuradi va hech qachon yerga qo‘nmaydi. U qaysi odamning boshidan soyasini tushirsa, o‘sha kishi baxtiyor va davlatmand bo‘ladi, deb ishonilgan. Shu sababdan xalq orasida “Humo qushi soyasi tushgan odam” degan ibora baxtli insonni ifodalash uchun ishlatalidi.

2. Muhabbat va sadoqat timsoli sifatidagi qushlar

Qushlarning eng mashhur ramziy qatlami — sevgi va sadoqat. Sharq adabiyotida bulbul obrazi sevgi iztiroblari bilan bog‘lanadi. **Bulbul** – gulga oshufta bo‘lgan oshiq timsoli. Navoiy, Fuzuliy va boshqa mumtoz shoirlar asarlarida bulbul iztirobli muhabbatning ramzi sifatida tasvirlanadi.

To‘ti – o‘zining rang-barangligi va so‘zlash qobiliyati bilan sevgida xushxabar, shirin so‘z va sadoqat ramzi sifatida ko‘rinadi. To‘ti mumtoz adabiyotda shirinso‘zlik timsoli bo‘lib keladi. Unga yorning shirin kalomini

⁴ Cho‘lpon Abdulhamid. She’rlar. – Toshkent.: G’afur G’ulom, 1991. – B. 87.

muqoyasa qiladilar. Shuningdek, Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr” asarida yo‘l azobi va mashaqqatlari oldida ojiz qolib Hudhudga uzr aytgan birinchi qushdir. Dostonda To‘ti o‘zini qiyinchilik ko‘rmaganligi uchun “Burgutlar pashshadek bo‘ladigan yo‘l”da qiynalib qolishini aytadi. Attor tasviridagi To‘ti esa boqiy dunyoga erishish va abadiy hayot orzusi bilan yashaydigan zohirparast, va taqlidchi kishilar timsoli sifatida gavdaladi. To‘ti temir qafasda bo‘la turib Hizr suvini ichib abadiy hayotga erishishni orzu qiladi.

Menda yo‘q Simurg ‘sari bormoqqa tob.

Menga bas obi hayotdin, no ‘shi nob.

Yetsa gar obi hayotdin bir nishon,

Garchi qulmen, shohu sultonmen hamon⁵.

Oqqush – g‘arb va sharq adabiyotida sadoqatli juftlik timsoli. Oqqushlar umr bo‘yi juft bo‘lib yashashi tufayli muhabbat va vafodorlik ramziga aylangan.

3. Fojea va iztirob ramzi sifatidagi qushlar

Ba’zi qushlar ayriliq, g‘am va fojeaga bog‘lanadi. Xalq qo‘shiqlari va dostonlarida bu obrazlar inson qalbining iztiroblarini ifoda etadi.

Qarg‘a – ba’zi adabiyotlarda fojeaviy manzaralarni ifodalaydi, umr oxiri va qayg‘uli xotiralarni eslatadi.

Boyo‘g‘li – ko‘pincha yovuzlik va baxtsizlik xabarchisi sifatida xalq og‘zaki ijodida qo‘llanadi. Boyqushlar yunon mifologiyasida ma’buda Afinaning sevimli hayvoni sifatida tasvirlangan va uning ko‘zlarining rangi boyog‘li ko‘zlarining rangi bilan bir xil ekanligi aytildi. Rimda boyo‘g‘li omadsizlik va halokatning ramzi hisoblanadi. Rimliklar boyo‘g‘lidan shunchalik nafratlanganki, uni kunduzi shaharda ko‘rib ushlab olishsa, yoqib yuborishgan va kulini Tibr daryosiga

⁵ Farididdun Attor. Asrornoma (Mantiq ut-tayr, Asrornoma, Illohiynoma, Pandnoma, Bulbulnoma, Ushturnoma). – B. 34.

oqizishgan. Avgust, Avreliy va Sezarning o'limini boyqushlar e'lon qilgan, degan fikr o'sha davrlardan boshlab xalq orasida mavjud⁶. Rim shoiri Ovidiy qalamiga mansub "Metamorfozlar" asarida O'rta asrlarda Yevropa va Amerika folklorida boyo'g'li omadsizlik ramzi sifatida e'tirof etilgan. Shuningdek, tushda boyo'g'li ko'rish omadsizlik deb talqin qilingan⁷.

Xulosa qilib aytganda, qushlar tipiga bo'lgan munosabat turli xalqlarda ularning e'tiqodi va dunyoqarashi hamda geografik joylashuv o'miga qarab ham turlicha bo'ladi. Yuqorida ko'rib o'tganimizdek o'xshashliklar ham ko'zga tashlanadi. Har bit qush tiplari asar badiiyatini yanada oshirish, uning ta;sir ko'lagini kengaytirish uchun xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlat ro'yxati

1. Madayev Omonilla, Sobitova Tojixon. Xalq og'zaki poetik ijodi. – Toshkent: Sharq, 2010. – B. 190.
2. Alisher Navoiy. G'azaliyot, - Toshekent.: Fan, 1980. B. 212.
3. Cho'lpion Abdulhamid. She'rlar. – Toshkent.: G'afur G'ulom, 1991. – B. 87.
4. L. Sami. Türk Folklorunda Kuşlar, Kültür Bakanlığı yay. – Ankara, 1993.
5. Qo'shjonov M. "Zarbulmasalning ba'zi badiiy xususiyatlari haqida. // O'zbekiston madaniyati, 1969.
6. <https://sinaps.uz/bilasizmi/7124/>

⁶<https://sinaps.uz/bilasizmi/7124/>

⁷ L. Sami. Türk Folklorunda Kuşlar, Kültür Bakanlığı yay. – Ankara, 1993. B.112.